

ДОСЛІДЖЕННЯ, ПОВІДОМЛЕННЯ

ГЕТЬМАН ПЕТРО КОНАШЕВИЧ-САГАЙДАЧНИЙ – ВИДАТНИЙ ДЕРЖАВНИЙ ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНИЙ ТА ВІЙСЬКОВО-МОРСЬКИЙ ДІЯЧ УКРАЇНИ

Михайло БАРАННИК,

*начальник відділу виховної роботи Київської
державної академії водного транспорту ім. гетьмана*

П. Конашевича-Сагайдачного,

кандидат філософських наук, доцент

Олександр ЗОРЬКА,

*проректор з навчально-методичної та наукової
роботи Київської державної академії водного*

транспорту ім. гетьмана П. Конашевича-

Сагайдачного, кандидат педагогічних наук, доцент

У сучасний період національно-культурного відродження України великої ваги набуває процес відновлення і актуалізації пам'яті про визначні особистості, які зроби-

ли вагомий внесок у визвольні і державотворчі змагання нашого народу, розвиток національної освіти і культури. До таких непересічних історичних фігур, без сумніву,

належить гетьман українського реестрового козацтва Петро Конашевич-Сагайдачний. Ім'я цього державного, громадсько-політичного і військово-морського діяча та полководця тепер носить Київська державна академія водного транспорту, флагманський корабель Військово-морських сил України, військова академія Сухопутних військ України, численні вулиці тощо. Йому споруджено пам'ятники, вшановуються пам'ятні дати, пов'язані з його ім'ям.

Петро Конашевич-Сагайдачний уславив Україну добою героїчних походів, особливо морських. Його ім'я безпосередньо пов'язане з визначним періодом розвитку козацького морського флоту у боротьбі з експансією Туреччини. Гетьман ввійшов в історію як національний політик, талановитий військовий стратег і гнучкий дипломат, завдяки якому тривалий час вдавалось утримувати геополітичний баланс інтересів України по відношенню до Польщі і Росії, організувати одну із наймогутніших армій Європи, відновити православну єпархію в Україні. Дбаючи про розвиток національно-освітнього руху в Україні, він, разом з усім Військом Запорізьким, у 1620 році вступив до Київського Богоявленського братства, надавав матеріальну допомогу на будівництво церковних храмів, шкіл, підтримував релігійно-просвітницьку еліту (І. Борецького, Е. Плещенецького, К. Саковича, М. Смотрицького та ін.), чим сприяв розвиткові національної освіти і культури.

Зображення Петра Сагайдачного на поштовій марці

Ім'я Петра Конашевича-Сагайдачного пов'язане з Києвом і, передовсім, з історичним центром Подільського району міста, де уже близько ста років проводиться підготовка спеціалістів для річкового і морського флоту України і де розташований наш навчальний заклад. Смертельно поранений під час переможної Хотинської битви, славний гетьман знайшов свій останній спочинок у Києво-Братському монастирі (зараз – територія Національного університету «Києво-Могилянська академія»). На Контрактовій площі м. Києва у 2001 році йому споруджено пам'ятник; його ім'ям названа одна із головних вулиць центральної частини Подолу.

Життя і діяльність гетьмана Конашевича-Сагайдачного тривалий час є предметом уваги багатьох істориків України, козацтва, українського війська та флоту. Змістовні дослідження його внеску у розбудову Запорізької Січі, політичу та військову боротьбу проти поневолення України ми знаходимо у працях Г. Кониського, К. Саковича, В. Антоновича, М. Грушевського, М. Максимовича, І. Каманіна, Д. Яворницького, Б. Барвінського, історичних хроніках Г. Л. Боплана, Ж. Б. Шерера та інших видатних дослідників минулого. Грунтовні сучасні наукові розвідки про гетьмана належать перу М. Аркаса, В. Сергійчука, В. Голобуцького, В. Нічик, З. Хижняк, О. Ящук, В. Замлинського, В. Щербака, письменників З. Тулуба, Г. Книша, М. Загірної та ін. Для заповнення «блілих плям» у дослідженнях біографії Конашевича-Сагайдачного використовуються методи історико-логічної реконструкції, а у з'ясуванні будови, морехідних якостей козацьких суден і тактики морських операцій – ергономіки і військового мистецтва. Цікавий матеріал для аналізу практики навігації на плавзасобах козацького флоту періоду гетьманства Петра Конашевича-Сагайдачного дають матеріали ряду експедицій Дніпром, Дунаєм та узбережжям Чорного моря, зокрема, з Києва на Кубань на копіях козацьких суден «Богун» та «Дніпровський дубок».

Разом з тим, дослідження постаті Петра Конашевича-Сагайдачного на тлі національно-визвольних змагань і самовизначення українського народу кінця XVI – першої чверті XVII століття ще далекі від завершення. Йдеться не тільки про суттєві прогалини у відомостях про його життєвий шлях, військово-морські походи, стратегію і тактику зовнішньополітичної боротьби. Зараз, як ніколи раніше, актуалізується питання осмислення його ролі і значення як загальнонаціонального політичного лідера та військово-морського діяча – гідного прикладу як для сучасної політичної еліти, так і для українських флотоводців.

Петро Конашевич-Сагайдачний народився поблизу м. Самбора, ймовірно, у селі Кульчиці (зараз – Львівська область). Рік народження – невідомий (за даними істориків – близько 1570 р.). Походив із православного шляхетського роду Конашевичів-Попелів з Підгір'я. У знайдених автографах майбутнього гетьмана стоять його підписи польською мовою «Konaszewicz», тому мало-ймовірно є версія походження його прізвища від імені батька Конона (Конаша). «Сагайдачним» (від слова «сагайдак» – шкіряний чохол для стріл) він був названий, ймовірно, під час перебування у Запорізькій Січі, що відповідало традиціям вживання козацьких прізвиськ і, можливо, свідчило про вправність його стрільби з лука.

Про юнацькі роки Петра Конашевича відомо небагато. Освіту він здобув на Волині в Острозькій слов'яно-греко-латинській школі (академії), а також, ймовірно, в училищі Львівського братства. Приймав участь у військових кампаніях козаків у Молдові та Лівонській війні. За припущенням В. Антоновича [1], він певний час служив у київ-

Хотинська Фортеця. Сучасний вигляд

ського земського судді Яна Аксака, після чого в кінці XVI століття потрапив на Запорізьку Січ.

Гострий розум, кмітливість, освіченість та природні вольові якості забезпечили Сагайдачному успішну адміністративно-військову кар'єру на Запорізькій Січі. І хоча через зміни зовнішньої та внутрішньої військово-політичної ситуації, а також постійну боротьбу за владу службове становище Сагайдачного не завжди було безхмарним, проте упродовж близько 20-ти років він займав ключові посади у козацькій старшині – генерального обозного, полковника, похідного отамана морських походів і кілька разів – гетьмана реестрового війська. При цьому, гетьманом чи морським отаманом Сагайдачний ставав, головним чином, коли були потрібні його стратегічний талант і військова доблесть, а позбувався влади через жорсткий характер, запровадження сурових дисциплінарних заходів (аж до смертної кари), а також через недотримання васальних домовленостей з Польською короною. Однак варто зазначити, що саме дисципліна і порядок, запроваджувані гетьманом, перевторювали козацькі ватаги на боєздатне сухопутне та морське військо, що було відоме всім європейським країнам та стримувало турецько-татарську експансію в Україні.

З іншого боку, протекторат Польщі над Запоріжжям змушував Сагайдачного йти на поступки королю і польському сейму, зокрема, у встановленні офіційної чисельності (реєстру) козацьких загонів та участі запорожців у сухопутних військових кампаніях на боці Речі Посполитої. Але при цьому він спромігся, часто наперекір волі короля, вести самостійну політику, наприклад, у взаємовідносинах з Росією, протистоянні Османській Туреччині, вирішенні конфесійних питань.

Ще за життя Сагайдачний викликав велику повагу та визнання в історіографів, а його походи почали осінюватись в українському фольклорі. «Цей Петро Конашевич, – писав батько польського короля Яна III Собеського, учасник Хотинської битви Яків Собеський, – муж рідкісної мудрості й зрілого судження у справах, винахідливий у словах і вчинках, хоча за походженням, способом життя і звичками був простою людиною, незважаючи на це в очах пізнішого потомства він гідний стати в ряд з найзnamенитішими людьми свого часу» [1, 88].

Свідченням того, що Конашевич-Сагайдачний був «справжнім державним мужем», та, за словами історіографа Д. Дорошенка, «найбільш видатною фігурою, яку висунула українська козаччина перед Богданом Хмельницьким, і одним з найвидатніших діячів взагалі» [4, 61], є його громадсько-політична діяльність. Попри васальну залежність Сагайдачного як ватажка Запорізького війська та контролюваних ним українських земель від Речі Посполитої, він ніколи не був маріонеткою в її руках, а вів гнуучку дипломатичну роботу із забезпеченням політичної автономії, прав і свобод Запоріжжя, протистояння іноземному поневоленню України. Про це говорить листування гетьмана з польським двором, результати його переговорів з королем та його послами, зокрема, напередодні московського походу запорожців 1618 року та Хотинської битви.

Особливо активною була міжнародна політика гетьмана, спрямована на проти-

стояння експансії Османської Туреччини. Листування та постійні контакти з послами правителів Австрії, Швеції, Іспанії, Франції, Неаполя, Мальтійського ордену мали на меті координацію військових зусиль проти турецького загарбання Європи й України. Після створення європейського союзу для боротьби з турецькою агресією – «Ліги християнської міліції», очолюваного французьким нащадком династії Палеологів герцогом де Невером, Конашевич-Сагайдачний у 1618 році вступив до неї з усім Запорізьким військом, зобов’язавшись виставити проти турків 60-тисячну армію. Це було свідомим порушенням Вільшанської ухвали польського уряду, що забороняла козакам виступати проти Туреччини та Кримського ханства.

Вершиною дипломатичної діяльності Сагайдачного стало відновлення православної єпархії в Україні, що була ліквідована Брестським церковним собором 1596 року, який проголосив унію католицької і православної церков. Взимку 1620 року гетьман спорядив до Москви посольство, одним із завдань якого було встановлення контактів з перебуваючим там з пастирською місією Єрусалимським патріархом Теофаном (Феофаном) III. Коли ж патріарх повертається додому, його зустрів і супроводив до Києва кількатисячний козацький загін під проводом Сагайдачного: «И отсюду, – говориться у літописі Густинського монастиря, – идяше святий патриарх во святый град Киев, проводжаху бо его множество воин козаков, гетман Сагайдачный Петр, муж зело воинственне бяше и страшен бе врагом всем; и поставиша святейшаго отца патриарху во братве церкве святых богоявлений, сред града Киевского, и обточиша его стражбою аки пчелы матицу свою» [1, 112].

Дипломатичні намагання Сагайдачного увінчались успіхом: усупереч побоюванням політичних ускладнень з Польщею і Ватиканом, а також тому, що Київська митрополія підпорядковувалась не Єрусалимському, а Константинопольському патріархові, Тео-

фант III всеж погодився здійснити акт хіротонії (таїнство зведення на ступінь священства). Восени 1620 року цей ступінь отримали краці представники культурно-просвітницької та церковної еліти України – Йов Борецький (Київська і Галицька митрополія), Ісая Копинський (Перемишльське єпископство), Єзекіль Курцевич (Володимирське і Берестейське єпископство) та ін.

Для відновлення православної церкви в Україні був обраний слушний момент, що говорить про цілеспрямовану і виважену політику гетьмана. Саме у цей час Польща, що могла застосувати санкції проти Запоріжжя, зазнала ніщивної поразки від турецько-татарської армії у битві на Цецорських полях у Молдавії і змушені була просити допомоги у запорізьких козаків. Військове становище короля Сигізмунда III було настільки критичним, що він вдався до безпрецедентного на той час кроку – звернувся до Єрусалимського патріарха з проханням умовити козаків до походу з польськими військами проти турків.

Як високоосвічений, знавець кількох мов, вихований на ідеях епохи європейського Просвітництва, Конашевич-Сагайдачний приділяв велику увагу розвитку народної освіти, науки, церковному будівництву. Він, фактично, був одним із засновників Київської братської школи (колегії), що згодом перетворилася на Києво-Могилянську академію. У 1620 році на його кошти була збудована церква Богоявлення-Благовіщення на Подолі, козацька церква Святого Василія у садибі Київського Флорівського монастиря та шпиталь для хворих і покалічених козаків. Оскільки вирішенню освітніх, церковних та інших соціальних питань у той час займались братства – самоврядні ор-

ганізації городян, гетьман підтримував і матеріально сприяв їх діяльності у Києві та інших містах, контролюваних Запорізьким військом.

Особливої уваги заслуговує діяльність Сагайдачного як організатора та провідника морських походів проти Туреччини і Кримського ханства. Поза сумнівом, успішні військові кампанії запорожців на Чорному морі проводились до і після гетьманування Сагайдачного, зокрема, під проводом Шафрана, Шила, Сулими, Вишневецького, Барбаша, Богданка та інших відчайдушних отаманів. Проте саме з появою Сагайдачного у діях козаків на морі була запроваджена стратегічна система регулярних випереджувальних раптових ударів. Метою цих ударів, окрім захоплення трофеїв, було перехоплення наступальної ініціативи противника, дезорієнтація та занесилення морських баз та окремих підрозділів ворожого флоту, не кажучи вже про шкоду торговельним перевезенням та моральному стану турецького і татарського населення причорноморських районів, що, зрештою, змушувало турків і татар дбати більше про зміцнення оборони, ніж про наступ та загарбання українських земель.

Здійснення такої єдиної вірної стратегії було надзвичайно складною справою. Війсь-

Фрегат «Гетьман Сагайдачний»

ково-морський флот Османської імперії на той час був наймогутнішим у світі, побудованим на кращих верфях Європи і Близького Сходу, оснащений новітньою зброєю та укомплектований кращими вояками, зокрема, яничарами – гвардією турецького війська. Всі ріки на побережжі були заблоковані турецько-татарськими фортецями із чисельними гарнізонами (Варна, Килія, Ізмаїл, Хаджи-Бей, Очаків, Азов, Керч, Білгород та ін.); діяла сultанска розвідка і контррозвідка. Крім цього, польський уряд забороняв запорожцям здійснювати морські операції проти турецько-татарських військ.

Цьому ворожому оточенню Запоріжжя протиставило військову винахідливість і хитрість, стратегічну ініціативу, незламний бойовий дух, докладну агентурну розвідку морського узбережжя, укріплення фортець і пересування ворожого флоту, блискучу тактику абордажного бою та берегових вилазок, унікальні морехідні якості власного флоту. Попри існування багатьох історичних описів і креслень будови запорізьких малих десантних кораблів класу ріка-море – легендарних «чайок», до цього часу дослідникам флоту та практикам-кораблебудівни-

кам не вдалося відтворити у повному обсязі таке судно, що могло би перетнути Чорне море, витримати чотирьохбалльний штурм при повному бойовому спорядженні та висоті борту над водою близько одного метра, бути перенесеним на великі відстані екіпажем суходолом та ін. Цілковитою ж загадкою для нас залишаються «підводні чайки», що непомітно досягали берега та наводили жах на ворожі гарнізони.

За свідченнями іноземних та українських літописців, під командуванням Сагайдачного була здійснена ціла низка виключно успішних морських операцій на всьому побережжі Чорного моря із взяттям Варни, Очакова, Білгорода, Кафи (Феодосії), Трапезунда, Синопа.

Про надзвичайні бойові якості запорізької морської піхоти у поєднанні з ратним талантом Сагайдачного свідчить, наприклад, такий епізод з короткого літопису козацьких морських походів, складеної В. Сергійчуком: «1616. На виході з Дніпра в Чорне море 2 тисячі запорожців на чолі з Петром Сагайдачним прийняли навесні бій з 14-тисячною турецькою ескадрою під командуванням Алі-паші. Сам він ледве втік, а до рук козаків потрапило 15 галер і 100 допоміжних суден. Затим Сагайдачний повів своє військо до Кафи, спаливши яку, визволив велику кількість українських бранців, що були підготовлені для продажу» [8, 27].

У період діяльності П. Сагайдачного, козацькі загони на Запоріжжі набули чітко виражених рис регулярної армії з поділом на постійні підрозділи (сотні, екіпажі суден, полки) та роди військ (піхотинці, кавалеристи, артилеристи, морські десантники) із системою технічної, тактичної, фізичної підготовки і військового постачання, жорсткою дисципліною. Новий щабель військової організації запорожців давав змогу успішно противояти регулярним військам Туреччини, Кримського ханства і Росії на суші та на морі, а при потребі ставати незамінним союзником у спільних військових

10-ти гривенна пам'ятна монета 2000 року, присвячена Петру Сагайдачному

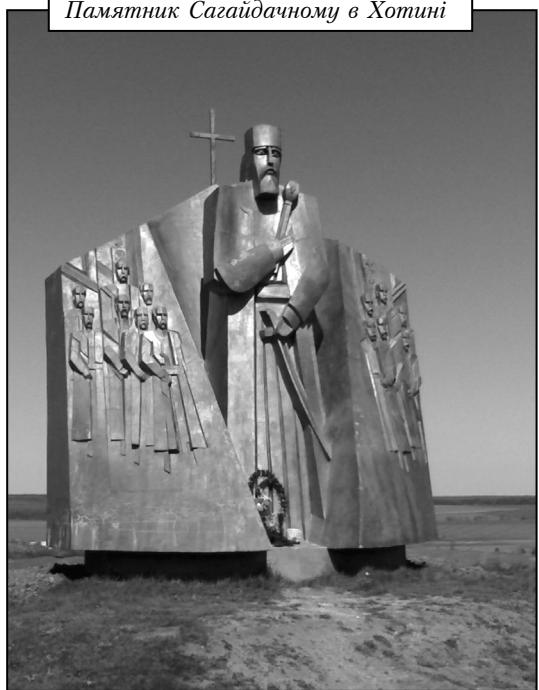
кампаніях із армією Польщі. При цьому, військово-професійні якості запорізького козака формувались на ґрунті аскетичного лицарства, військового братерства, релігійності та постійного фізичного гарту:

*«У нас над усе честь і слава,
військова справа, –
Щоб і себе на сміх не дати,
і ворогів під ноги топтати» [6, 235].*

Індивідуальна тактико-технічна та фізична підготовка посідала чільне місце у козацькій військовій науці. Досконале володіння вогнепальною і холодною зброєю, прийомами рукопашного (абордажного) бою, вправна кінна їзда, велика фізична сила, витривалість і спритність поряд із непересічними вольовими якостями були запорукою перемоги запорожців над професійним і часто переважаючим у чисельності ворожим військом. Постійний вишкіл козацтва та полководський хист гетьмана Сагайдачного, який не програв жодної із проведених ним 60 битв на суші і морі, призвели, зокрема, до того, що друге десятиліття XVII століття стало періодом майже неподільного панування козаків на Чорному морі.

Серед спортивних ігор, водних, піших та кінних змагань і забав козаків чільне місце займали бойові танці без збрії та з холодною зброєю (шаблі, списи, бойові топірці тощо). У них поєдналось мистецьке відображення героїки козацького життя і система рукопашного двобою. За свідченнями дослідників козацького мистецтва, бойовий гопак – це швидкісно-силова акробатична система віддаленого рукопашного бою, що не поступається відомим стилям східної боротьби і передбачає бойові стійки, пересування, стрибки, ураження супротивника різними частинами тіла, прийоми само захисту, засновані на біомеханічній раціональноті.

Кульмінацією вияву військового таланту та мистецтва Сагайдачного стала Хотин-

ська битва 1621 року, коли сили запорізького війська спільно із загонами польського короля Сигізмунда III подолали у кілька разів чисельнішу турецько-татарську армію Османа II і стали на перешкоді турецькому загарбанню Польщі та Європи. Але сам гетьман вже не міг відчути всю радість перемоги та скористатись її плодами. Важке поранення турецькою стрілою викликало смертельну недугу; восени 1621 року гетьмана перевезли до Києва, де у квітні 1622 року він пішов із життя. У пом'яніку Михайлівського золотоверхого монастиря М. Максимовичем знайдено поминальний запис: «Року 1622 априля 10 дня благочестивый муж, пан Петр Конашевич Сагайдачный, войска его К. М. Запорозького, по многих знаменитых военных послугах и звитязствах, на ложи своем простер нози свои, приложился к отцам своим, с добрым исповеданием, исполнен благих дел и милостины, в Киеве. Погребен при церкви школы Словенской в месте на Подоле честно, в дому братства церковного» [7, 9]. На жаль,

під час перебудови Богоявленської церкви у XVIII ст., поховання гетьмана було загублене, і досі його точне місцезнаходження невідоме.

Перед смертю гетьман заповів усі свої кошти братським школам у Києві, Львові та Богоявленському монастирю. Відспівували гетьмана спудеї Київської братської школи «Віршами на жалісний погреб славного рицаря Петра Конашевича Сагайдачного, гетьмана Війська його Королівської милості Запорозького», складеними ректором школи Касіяном Саковичем, де, зокрема, були такі слова:

*«Отак у наступних віках слава вічна по тобі зостала,
яку ти здобув як царство,
з славним запорозьким лицарством,
в якого вождем ти був славним,
справжнім мужем державним...»* [6, 59].

Наведеним коротким описом основних вів біографії, громадсько-політичної та військово-морської діяльності гетьмана Петра Конашевича-Сагайдачного автори запрошують фахівців та любителів історії України і вітчизняного флоту до подальших досліджень його славної постаті.

ДЖЕРЕЛА

1. Антонович В. Петро Сагайдачний // Гетьмани України. Історичні портрети : Збірник. – К., 1991.
2. Володарі гетьманської булави: Історичні портрети. – К. : Варта, 1995.
3. Гайдай Л. Історія України в особах, термінах, назвах і поняттях. – Луцьк : Вежа, 2000.
4. Дорошенко Д. Історія України.
5. Петровський В., Радченко Л., Семененко В. Історія України. Неупереджений погляд. – К. : Видавничий дім «Школа», 2007.
6. Петро Сагайдачний: Історично-документальна книга. – К. : Веселка, 1992.
7. Сас П. Петро Коношевич Сагайдачний // Київська старовина. – 1992. – №2.
8. Сергійчук В. І. Морські походи запорожців. – К. : Фотовідеосервіс, 1992.
9. Яворницький Д. І. Історія запорозьких козаків. – Т. 1. – К. : Наукова думка, 1990.
10. Яворницький Д. Гетьман Петро Коношевич Сагайдачний // Дніпро. – 1990. – № 11.